

डोटेली र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटि

करिश्मा सिंह¹

Grammatical Category of Nepali and Doteli Language

Karishma Singh

¹AGraduate School of Education, Tribhuvan University, Kirtipur¹Corresponding Author: skarishma144@gmail.com

Article History: Received: Nov. 23, 2022

Revised: Jan. 5, 2023

Received: Jan 21, 2023

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययनका लागि डोटेली र नेपाली भाषाको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता बिचको व्याकरणात्मक कोटि पहिचान गरी दुई भाषा बिचमा पाइने भिन्नताको अध्ययन गर्नु समस्याकथन रहेको छ भने, सोहि समस्याको निराकरण गर्नु उद्देश्य रहेको छ। डोटेली र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गुणात्मक रूपमा उद्देश्यपरक रहेको छ। यस अध्ययनका सूचकमा कैलाली जिल्लाको गौरीगंगा नगरपालिका चौमाला माघि र धनगढी उपमहानगरपालिका शिवपुरका डोटेली मातृभाषी सूचक 'क' र सूचक 'ख' सँग प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत मौखिक छलफल तथा प्रश्न उत्तरका माध्यमबाट डोटेली भाषिक तथ्याङ्कको टिपोट गरिएको छ भने द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विभिन्न समयमा प्रकाशित पुस्तकलाई आधार मानी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। डोटेली भाषाका प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलित तथ्याङ्कलाई नेपाली भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयतासँग तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। यसमा दुई भाषामा पाइने समानता र भिन्नताको विश्लेषण गरिएको छ। डोटेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्दा डोटेली मातृभाषी वक्ताले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा पहिलोभाषाको प्रभाव र बानीले गर्दा नेपाली भाषामा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना देखिएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ। व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा भाषिक तुलनात्मक सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान गर्न खोज्नेहरूका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिइएको छ।

मुख्य शब्दावली : डोटेली भाषा, नेपाली भाषा, व्याकरणात्मक कोटि, तुलनात्मक अध्ययन, मातृभाषा

Abstract

The problem statement of the study is to identify the grammatical categories (gender, person, aspect, voice, mood, case, respect, and tense) in Doteli and Nepali languages. On the basis of their similarity and difference, the purpose is to solve the possible problems in teaching and learning. This is a qualitative research design based on purposive sampling. The primary participants (A and B) of this study are two native speakers of Doteli who are from the Kailali district, Nepal. The interview was held based on structured questions. Further data was collected from books and other published resources. The collected data were analysed on the basis of similarities and differences between those two languages. It was concluded that there is a possible chance to commit errors Doteli first language speakers to learn Nepali as the second language. It is believed that this study will be useful to those who want to carry out study in grammatical categories.

Keywords: Doteli language, Nepali language, grammatical category, comparative study, mother tongue

विषयप्रवेश

काल, पक्ष, भाव र क्रियापदसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हुन् । यी प्रायः एक अर्कासँग सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छन् । यिनलाई व्यक्त गर्ने रूपायनिक विभेदकहरू सीमित भएकाले पनि यी एक अर्काका लागि अन्तर्मिश्रित एवम् अन्तःसङ्क्रमित स्थितिमा रहेका हुन्छन् । वाक्य मुख्यतया उद्देश्य र विधेय अङ्ग मिलेर बन्ने हुँदा उद्देश्य तथा विधेयका यिनै अङ्गभित्र पर्ने कर्ता, कर्म, क्रिया, पूरक, क्रियायोगी आदि घटकहरू पनि वाक्यतत्त्व हुन् । यस्ता तत्त्वहरू वाक्यमा अनिवार्य घटक बनेर आउँछन् भने क्रियायोगी ऐच्छिक घटक बनेर आएका हुन्छन् (अधिकारी, २०७५, पृ. १३०) ।

नेपाली कुनै जाति विशेषको भाषा नभई सम्पूर्ण नेपालीको साझा भाषा हो । यो भारोपेली परिवारको संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश हुँदै विकसित भएको भाषा हो । नेपालमा नेपाली भाषाले राष्ट्रभाषा, साझा सम्पर्क भाषा, शिक्षा, सञ्चार, प्रशासन तथा प्रकाशनको माध्यम भाषा बन्ने सौभाग्य पाएको छ । मेचीदेखि महाकालीसम्म नेपालमा मातृभाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली प्रयोग गरिन्छ भने नेपाल बाहिर भूटान, बर्मा, भारतका दार्जिलिङ, आसाम, सिक्किम लगायत बेलायत, अमेरीका, अस्ट्रेलिया र जापान गएका नेपालीहरूबाट समेत नेपाली भाषी वक्ताहरू पाइन्छन् । बहुसङ्ख्यक वक्ताले बोल्ने बोधगम्य भाषा भएकाले संविधानतः नेपाली भाषा शिक्षा र सरकारी कामकाजको माध्यम भाषा हो (पौडेल र भट्टराई, २०७७, पृ. २१२) । राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यसको वक्ता सङ्ख्या ४४.६ प्रतिशत रहेको छ । यसरी भाषाको आदानप्रदान गर्ने माध्यम भाषा हो ।

भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलले खस जातिको इतिहासमा संस्कृत भाषाको 'दोष्टि' बाट विकसित भएको 'डोष्टी' शब्द अपभ्रंस भई दोष्टि अर्थात् दुईतिरको शासनबाट प्रशासित क्षेत्र, दुईघरे, दोहोरो बाटो भएको ठाउँ वा पहाड र मधेस दुवैतिर पर्ने स्थान र पहाडमा पनि भएको र मधेसमा पनि भएको समान व्यक्ति, परिवार तथा समाजको कस्ती वा दोहोरो हाट भन्ने अर्थ जनाउने शब्द बनेको र सोही शब्दबाट हालको डोटी शब्दको निर्माण भएको कुरा बताएका छन् । डोटेली भाषाको उत्पत्ति कहिलेदेखि भयो भन्ने बारेमा एकिन थाहा हुन नसके पनि यो भाषा परापूर्व कालदेखि बोलिदै आएको, भारतको उत्तराखण्ड राज्य अन्तर्गत गढवाल र कुमाउ क्षेत्रमा बोलिने गढवाली र कुमाउनी भाषाका शब्द र लिपिहरू पनि डोटेली भाषासँग मिल्दोजुल्दो रहेको पाइन्छ (२०५५, पृ. ५०४) । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालमा डोटेली भाषाका प्रयोक्ताहरूको सङ्ख्या कूल जनसङ्ख्याको २.९७ प्रतिशत अर्थात् सात लाख सतासी हजार आठ सय सत्ताईस (७,८७,८२७) रहेको छ । प्रस्तुत आलेख पनि डोटेली भाषी वक्ताले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा आफ्नो मातृभाषाका कारण भाषासिकाइमा पर्ने सहजता र असहजताको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

समस्या कथन र उद्देश्य निर्धारण

प्रस्तुत अध्ययनका लागि डोटेली र नेपाली भाषाको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता विचको व्याकरणात्मक कोटि पहिचान गरी दुई भाषा विचमा पाइने भिन्नताको अध्ययन गर्नु समस्याकथन रहेको छ भने, सोहि समस्याको निराकरण गर्नु उद्देश्य रहेको छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

भाषिक शब्द वा पदले व्यक्त गर्ने व्याकरणिक अर्थसँग सम्बन्धित कोटिलाई व्याकरणात्मक कोटि भनिन्छ (भुसाल, २०७०, पृ. १८८) । त्यसको आधार वा मूल एकाईलाई वाक्यमा प्रयोग गर्दा कोशीय अर्थ यथावत् रहँदै सो आधार वा मूल एकाइलाई अर्को शब्द वा पदका एकाइसँग सम्बद्ध गराउने वर्गलाई रूपायनिक कोटि भनिन्छ (लामिछाने, २०६९, पृ. ८७) । यसअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, विभक्ति, आदर, काल, भाव, पक्ष आदि पर्दछन् (भट्टराई, २०६०, पृ. २) । भावलाई अनुशासित, मर्यादित र व्यवस्थित तुल्याउने महत्त्वपूर्ण भाषिक पक्ष व्याकरण हो । यसले कुनै भाषा शुद्धसँग बोल्न र लेख्न आवश्यक ज्ञान दिन्छ । काल, भाव, पक्ष, परस्पर सम्बद्ध तिन भिन्न भिन्न व्याकरणात्मक कोटिहरू हुन् (अधिकारी, २०७१, पृ. १३०) । यी तिनै कोटिहरूको सङ्केत क्रियाबाट पाइन्छ । त्यसैले व्याकरणमा काललाई क्रियाको काल, पक्षलाई क्रियाको पक्ष र भावलाई क्रियाको भाव भन्ने गरिन्छ (शर्मा, २०७१, पृ. ४३५) । क्रियालाई वाक्यको केन्द्रबिन्दु मानिन्छ । क्रियाकै आधारमा वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरक आदिको निर्धारण हुन्छ (लम्साल, २०७४, पृ. १२७) । व्याकरणात्मक कोटि एक प्रकारको संयोजन हो । यसका आधारमा डोटेली र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गरी यि कोटिका विचमा समानता र भिन्नता पत्ता लगाइएको छ । भाषाका प्रकारात्मक अध्ययनले यस्ता समान विशेषता र भिन्नताको खोजी गर्दछ (बन्धु, २०७३, पृ. २१९) । नेपाली भाषाका आधारमा डोटेली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन नै अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार हो ।

अध्ययन विधि

डोटेली र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गुणात्मक रूपमा उद्देश्यपरक रहेको छ। यस अध्ययनका सूचकमा कैलाली जिल्लाको गौरी गंगा नगरपालिका चौमाला माघि र धनगढी उपमहानगरपालिका शिवपुरका डोटेली मातृभाषी सूचक 'क' र सूचक 'ख' सँग मौखिक अन्तर्वार्ता र छलफलका माध्यमबाट डोटेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। डोटेली भाषाका वक्ता सूचकसँग अन्तर्वार्ता र छलफल गरी गरिएको तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गुणात्मक विधिमा गरिएको छ। यस अध्ययनमा प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत डोटेली मातृभाषी सूचक 'क' र सूचक 'ख' सँग मौखिक छलफल तथा प्रश्न उत्तरका माध्यमबाट डोटेली भाषिक तथ्याङ्कको टिपोट गरिएको छ। यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि मौखिक अन्तर्वार्ता र छलफलबाट डोटेली भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयतासँग सम्बन्धीत व्याकरणात्मक कोटिका तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ भने द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विभिन्न समयमा प्रकाशित पुस्तकलाई आधार मानी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। डोटेली भाषाका प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलित तथ्याङ्कलाई नेपाली भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयतासँग तुलनात्मक अध्ययन गरी अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको छ।

परिणाम तथा छलफल

लिङ्गका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलना

लिङ्ग: मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०७५, पृ. ८४)। लिङ्गलाई शब्दसंरचनामा हेर्दा मानक, अमानक, पुरुष, स्त्री, सजीव, निर्जीव, मूर्त, अमूर्त आदि विभिन्न आधारमा छुट्याउन सकिन्छ। नेपाली व्याकरणमा दुई प्रकारका लिङ्ग छन्। एउटा पुरुष जाति जनाउने पुलिङ्ग र अर्को स्त्री जातीलाई जनाउने स्त्रीलिङ्ग (शर्मा, २०७१, पृ. ४७८)। लिङ्गलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ:

तालीका १

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा पुलिङ्ग व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

राम भात खान्छ।	राम भात खानोछ।
छोरा बजार गयो।	चेलो बजार जानोछ।
श्याम विद्यालय गयो।	श्याम विद्यालय जानोछ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तर्वार्ता २०७८)

माथिको तालिकाबाट के प्रस्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा लिङ्ग दुई प्रकारका हुन्छन् भने डोटेली भाषामा पनि लिङ्ग दुई प्रकारका नै हुन्छन्। पुलिङ्ग व्यवस्था अन्तर्गत नेपाली र डोटेली भाषामा कर्ता अनुसार क्रियापद परिवर्तन भएको छ। नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा लिङ्गले प्रभाव पार्दछ भने डोटेली भाषाको वाक्यगठनमा पनि लिङ्गले नै प्रभाव पार्दछ। नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापद खान्छ, गयो, गयो छ भने डोटेली भाषामा कर्ता राम, चेलो, श्याम, अनुसार खानोछ, जानोछ, जानोछ परिवर्तन भएको छ।

तालीका २

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा स्त्रीलिङ्ग व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

सीता मेला जान्छे।	सीता वन जानिन्छ।
छोरी विद्यालय गई।	चेली विद्यालय गइगै।
निमा भात खान्छे।	निमा भात खानीन्छ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तर्वार्ता २०७८)

माथिको तालिकाबाट के प्रस्ट हुन्छ भने स्त्रीलिङ्ग अन्तर्गत नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापद जान्छे, गई, खान्छे छ भने डोटेली भाषामा कर्ता सीता, चेली, निमा अनुसार जानिन्छ, गइगैँ, खानीछ क्रियापद परिवर्तन भएको छ। दुवैभाषामा समान किसिमका लिङ्ग भेद भए अनुसार क्रियापदमा पनि भेद भएको स्पष्ट छ।

वचनका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

वचन : नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटिलाई वचन भनिन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ. ८९)। वचनले सङ्ख्यालाई बुझाउँछ। नेपाली व्याकरणमा वचन एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारका छन् (शर्मा, २०७९, पृ. ४७९)। वचनलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका ३

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा एकवचन व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

केटो आयो ।	नान्को आइग्यो ।
छोरो फुटवल खेल्छ ।	चेलो भकण्डो खेल्लो छ ।
छोरी घर गई ।	चेली घर गइगैँ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिका नेपाली र डोटेली भाषामा एकवचन केटो, छोरो, छोरी छन् भने डोटेली भाषामा नान्को, चेलो, चेली छन् ।

तालीका ४

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा बहुवचन व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

दाईहरू खेल खेल्नुहुन्छ ।	दाजीमौँ खेल खेल्छन् ।
छोराहरू आए ।	चेलामौँ आया ।
छोरीहरू गए ।	चेलीमौँ गइन् ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिका नेपाली भाषामा बहुवचन बनाउँदा 'हरू' थपिन्छ र डोटेली भाषामा 'मौँ' थपेर बहुवचन बनाइन्छ। नेपाली भाषामा दाईहरू, छोराहरू, छोरीहरू बहुवचन छन् भने डोटेली भाषामा दाजीमौँ, चेलामौँ, चेलीमौँ बहुवचन हुन् ।

पुरुषका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

पुरुष: अभिव्यक्तिमा संलग्न सहभागीको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ। यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. ९८)। पुरुषले व्यक्तिलाई बुझाउँछ। नेपाली व्याकरणमा पुरुष तिन प्रकारका छन्। वक्ता व्यक्तिलाई जनाउने प्रथम पुरुष, श्रोता व्यक्तिलाई जनाउने द्वितीय पुरुष र अन्य व्यक्तिलाई जनाउने तृतीय पुरुष हो (शर्मा, २०७९, पृ. ४८०)। पुरुषलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ : :

तालीका ५

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा प्रथम पुरुष व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

म विद्यालय जान्छु ।
हामी बजार जान्छौं ।

म विद्यालय जानोछु ।
हमी बजार जानाछौं ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकालाई हेर्दा नेपाली भाषाका वाक्य गठनमा पुरुषका आधारमा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग देखिन्छ भने डोटेली भाषाको वाक्य गठनमा पनि कर्ता अनुसार नै क्रियापद परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

तालीका ६

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा द्वितीय पुरुष व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

तँ बजार जान्छस् ।

त बजार जानोछइ ।

तिमी कविता लेख्छौ ।

तमी कविता लेउथा छौ ।

तपाईं विद्यालय जानुहुन्छ ।

तमी विद्यालय जानाछौ ।

हजुर गाउँ जानुहुन्छ ?

तमी गाँ जान्या हौ ?

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकालाई हेर्दा नेपालीमा कर्ता र क्रियापद अनुसार तँ = जान्छस् , तिमी = लेख्छौ, तपाईं/हजुर = जानुहुन्छ । आदरार्थीको प्रयोग भई कर्ता र क्रियापदमा परिवर्तन भएको छ भने डोटेली भाषामा कर्ता अनुसार क्रियापद जानोछइ, लेउथा छौ, जानाछौ, जान्या हौ ? कर्ता अनुसार डोटेली भाषामा तिमी, तपाईं, हजुर 'तमी' मा परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

तालीका ७

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा तृतीय पुरुष व्यवस्था

नेपाली भाषा

डोटेली भाषा

ऊ बजार जान्छ ।
उनी मन्दिर जान्छिन् ।
यो नाच्छ ।
तिनी गीत गाउँछिन् ।

उँ बजार जानोछ ।
उनु मन्दिर जानिछिन् ।
यो नात्तो छ ।
तिनु गीत गाउनीछिन् ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिका अनुसार नेपाली भाषामा कर्ता अनुसार उ = जान्छ, उनी = जान्छिन् छ भने डोटेली भाषामा कर्ता अनुसार ऊ = उँ, उनी = उनु, तिनी = तिनु कर्ता परिवर्तन भएको र त्यसअनुसार क्रियापद परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

आदरका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

आदर: सम्मानभाव प्रकट गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई आदर भनिन्छ। भाषाको व्यवस्था अनुसार आदर जनाउन प्रयोग गरिने शब्द र सर्गमा विविधता हुन्छ। नेपाली भाषामा सामान्य, मध्यम, उच्च र अत्युच्च गरी आदरका चार तह रहेका छन् (भुसाल, २०७१, पृ. १२९)। यसका निर्धारक तत्वहरू शक्ति, सम्पन्नता, व्यङ्ग्य, उमेर, लिङ्ग, गाउँ-सहर, प्रत्यक्ष-परोक्ष, स्वार्थ मनोभाव आदिले आदरार्थीको स्केल तलमाथि पार्दछ (पोखरेल, २०५६, पृ. ८१)। आदरलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका ८

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा आदर व्यवस्था

आदर	नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
निम्न तह	तँ काम गर्न जा ।	तँ काम अद्द जा ।
सामान्य तह	तिमी कथा पढ ।	तमी काहानी पड ।
उच्च तह	तपाईं भात खानुहुन्छ ।	तमी भात खानाछौ ।
अति उच्च तह	हजुर आइवक्सियोस् ।	हजुर आइदिय ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिका अनुसार नेपाली भाषामा कर्ता तँ, तिमी, तपाईं, हजुर आदि आदरको रूपमा प्रयोग भई क्रियापदमा जा, पढ, खानुहुन्छ, आइवक्सियोस् प्रयोग भएको पाइन्छ। डोटेली भाषामा तँ, तिमी, तपाइं, हजुर लाई तँ, तमी, तमी, हजुर विभिन्न कर्ता शब्दले अर्थ बोध गरेको छ। यो दुवै अनुसार तुलना गर्दा कर्ता अनुसार क्रियापद आदरको परिवर्तन भएको छ र डोटेलीमा कर्ता, कर्म र क्रियापदमा परिवर्तन भएको पाइन्छ।

कालका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

काल : क्रियाको रूप र त्यस रूपमा वर्णित अवस्थाको समयमाभ हुने सम्बन्धलाई काल भनिन्छ। कालले समयलाई जनाउँछ। नेपाली भाषामा कालका अभिव्यक्ति मुख्यतः क्रियाले गर्छ। क्रियाको आधारमा नेपालीमा भूत, अभूत गरी दुईवटा काल छन् (शर्मा, २०७१, पृ. ४९४)। काल क्रियापदको समय सङ्केत कोटि हो। काल भूत, वर्तमान, भविष्यत् गरी तिन प्रकारमा विभाजन गरिन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. १३०)। कालका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाका वाक्यगठनलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका ९

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा वर्तमानकाल व्यवस्था

नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
म भात खान्छु ।	म भात खानोछु ।
तँ घर जान्छस् ।	त घर जानेहइ ।
ऊ पढ्छ ।	उ पड्डो छ ।
नमुना विद्यालय आउँछे ।	नमुना विद्यालय अउनीछ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तलिका अनुसार नेपाली भाषामा कालको धातुमा छ, छस्, छ, छे प्रत्यय जोडिएको छ भने डोटेली भाषामा छ, इ, छ, इछ प्रत्यय जोडिएको पाइन्छ।

तालीका १०

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा भूतकाल व्यवस्था

नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
मैले भात खाए ।	मैर भात खायौं ।
तँ घर गइस् ।	त घर गइ ।
रीता भ्रमण गई ।	रीता घुम्त गइगौं ।
हरी घर गयो ।	हरी घर जानोछ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषाको भूतकालको धातुमा ए,इस्, ई, यो छ भने डोटेली भाषामा याँ, इ, इगौं, नोछ प्रत्यय जोडिएको पाइन्छ।

तालीका ११

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा भविष्यत्काल व्यवस्था

नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
म घुम्न जानेछु ।	म घुम्त जान्या हुँ ।
ऊ डक्टर बन्नेछ ।	उ डाइटर बन्या हो ।
उनी आउनेछिन् ।	उनी अउनेहुन् ।
हामीहरू मामा घर जानेछौं ।	हमी ममाघर जान्या हुँ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकालाई हेर्दा नेपाली भाषाको भविष्यत् कालको धातुमा नेछु, नेछ, नेछिन, नेछौं जोडिएर भविष्यत् कालको क्रियापद बन्छ भने डोटेली भाषाको भविष्यत् कालको धातुमा न्या हुँ, न्या हो, नेहुन जस्ता प्रत्यय जोडिएर भविष्यत् कालको क्रियापद बनेको पाइन्छ।

पक्षका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

पक्ष : क्रियाको कालको अवधि र अवस्थालाई पक्ष भनिन्छ। काल र पक्ष दुबै मिलेर आफ्ना तहबाट क्रियाको समय र त्यसको प्रकार जनाउँछ। पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ। त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरण व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ. १३४)। पक्षलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका १२

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा पक्ष व्यवस्था

कालका पक्षहरू	नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
अपूर्ण वर्तमान काल	म किताब पढ्दैछु ।	म किताब पड्डलाछु ।

	तिमी विद्यालय जादैछौ ।	तमी विद्यालय जान्नाछौ ।
अपूर्ण भूत काल	म खाजा खाँदैथिएँ । हामी गीत गाउँदैथियौ ।	म अन्नी खान्नाछ्याँ । हमी गीत गउन्नाछ्याउँ ।
अपूर्ण भविष्यत्काल	म कथा पढ्दै हुनेछु । तँ गीत लेख्दै हुनेछस् ।	म काहानी पढ्दलाग्या हुन्या हुँ । तँ गीत लेउथलाग्या हुन्याहोइ ।
पूर्ण वर्तमान काल	मैले उपन्यास पढेको छु । हामीले भकुण्डो खेलेका छौ ।	मैर उपन्यास पडेगो छु । हमीर भकुण्डो खेलेगा छौ ।
पूर्ण भूतकाल	मैले लुगा धोएको थिए । हामीले गीत गाएका थियौ ।	मैर कबडा धुएगो छ्याँ । हमीर गीत गायागा छ्याउँ ।
अभ्यस्त पक्ष	म कलम किन्थे । हामी मकै खान्थ्यौ ।	म कलम किन्नछ्याँ । हमी घोगा खान्छ्याउँ ।
अज्ञात	तैले गृहकार्य गरेछस् । हामीहरू हिड्दा हिड्दै लडेछौ ।	तैर गृहकार्य अर्या छै । हमी हट्टा हट्टाइ लोटयाउँ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकालाई हेर्दा नेपाली भाषामा अपूर्ण वर्तमान कालको पक्षमा तै/दै + छु, छौँ जस्ता प्रत्ययको संयोजन भएको छ भने डोटेली भाषाको धातुमा लाछु, लाछौँ काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको छ । अपूर्ण भूतकालको पक्षमा धातुमा तै/दै + ए, यौ जस्ता प्रत्ययको संयोजन भएको छ भने डोटेली भाषाको धातुमा छ्याँ, छ्याउँ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ । अपूर्ण भविष्यत् कालको पक्षमा धातुमा तै/दै + नेछु, नेछस् छ भने डोटेली भाषाको धातुमा न्या हुँ, न्याहोइ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ । पूर्ण वर्तमान काल एको/एका/एकी + छु, छौँ जस्ता प्रत्ययको संयोजन भएको छ भने डोटेली भाषाको धातुमा एगो/एगा/एगी + छु, छौँ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ । पूर्ण भूतकालको पक्षको धातुमा एको/एका/एकी + ए, यौ जस्ता प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ भने डोटेली भाषाको धातुमा एगो/एगा/एगी + छ्याँ, छ्याउँ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको अभ्यस्त पक्षको धातुमा थे, थ्यौ जस्ता प्रत्ययको संयोजन भएको छ भने डोटेली भाषाको धातुमा + छ्याँ, छ्याउँ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ । अज्ञात पक्षको धातुमा एछस्, एछौँ जस्ता प्रत्ययको संयोजनको प्रयोग गरेको छ भने डोटेली भाषामा याँछै, याउँ जस्ता काल बोधक प्रत्ययको संयोजन भएको पाइन्छ ।

भावका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

भाव : क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव तथा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव भनिन्छ । नेपालीमा व्याकरणात्मक दृष्टिले चिन्हित हुन सक्ने भाव विध्यर्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी तिन किसिमका छन् (अधिकारी, २०७९, पृ. १३८) । यो क्रियावाट व्यक्त हुने व्याकरणात्मक कोटि हो । यसको वास्तविक अर्थसँग वक्ता वा लेखकको अभिवृद्धि समेत प्रकट गरिन्छ (शर्मा, २०७९, पृ. १४५) । भावलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका १३

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा भाव व्यवस्था

भाव	नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
आज्ञार्थ	कविन घर जा ।	कविन घर जा ।

इच्छार्थ रमीलाले रीतालाई पिटोस् ।
सम्भावनार्थ भोली घाम लाग्ला ।
सङ्केतार्थ रोजी पढे पास हुनेछे ।

रमीलाले रीताकन कुटिहालौं ।
भोल घाम लागलो ।
रोजी पड्यावछी पास हुन्या हो ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकाअनुसार नेपाली भाषामा जा आज्ञार्थ, पिटोस् इच्छार्थ, लाग्ला सम्भावनार्थ, हुनेछे सङ्केतार्थ शब्दहरूले भावको बोध गराएको पाइन्छ भने डोटेली भाषामा जा, कुटिहालौं, लागलो, हुन्या हो जस्ता शब्दहरूले भावको बोध गराएको छ ।

वाच्यका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

वाच्य : वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ । वाक्यतः प्रधानताका आधारमा नेपालीमा वाक्यहरू कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य, भाववाच्य गरी तिन प्रकारका छन् (अधिकारी, २०७५, पृ. १८२) । वाच्यलाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका १४

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा वाच्य व्यवस्था

वाच्य	नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
कर्तृवाच्य	रोशीका भात खान्छ ।	रोशीका भात खानीछ ।
कर्मवाच्य	रोशीकाद्वारा भात खाइन्छ ।	रोशीकावाटी भात खाईन्या हो ।
भाववाच्य	आफू त नाचिन्छ ।	अफू न नात्या हुँ ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तवार्ता २०७८)

माथिको तालिकाअनुसार कर्तृवाच्यको प्रयोगमा कर्ता प्रमुख भई आएको छ भने डोटेली भाषामा पनि कर्ता नै प्रमुख भएर आएको छ । कर्म वाच्यको वाक्यमा कर्तामा द्वारा र क्रियापदमा ई थपेर कर्म वाच्य बनाइएको पाइन्छ भने डोटेली भाषाको कर्म वाच्यमा कर्तामा टी र क्रियापदमा न्या हो थपेर कर्म वाच्य बनाइएको पाइन्छ । भाववाच्यको प्रयोगमा कर्ता कर्म कुनैको पनि प्रधानता नरहि केवल क्रियाकै भावको प्रधानता रहेको देखिन्छ भने डोटेली भाषामा पनि भाव वाच्यको प्रयोगमा कर्ता, कर्म कुनैको पनि प्रधानता रहेको पाइदैन यसमा पनि भावकै प्रधानता रहेको देखिन्छ भने यसमा कर्तामा द्वारा मा टी र आफू मा अफू बनाइ अकर्मक क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ध्रुवीयताका आधारमा नेपाली भाषा र डोटेली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

ध्रुवीयता: करण र अकरण दुई व्यतिरेकी ध्रुव हुन् । करण वाक्यको अर्को ध्रुव अकरण वाक्य हो भने अकरण वाक्यको अर्को ध्रुव करण वाक्य हो । वाक्यको यस करण अकरण व्यवस्थालाई ध्रुवीयता भनिन्छ । अनिषेधात्मक वाक्यलाई (न) द्वारा निषेधात्मक तुल्याउने प्रक्रियालाई अकरण भनिन्छ भने निषेधात्मक वाक्यलाई (न) भिकेर अनिषेधात्मक तुल्याइने प्रक्रियालाई करण भनिन्छ (शर्मा, २०७१, पृ. ४५७) । ध्रुवीयतालाई नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालीका १५

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा करण व्यवस्था

नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
सम्भ्रना गीत गाउँछे ।	सम्भ्रना गीत गउनीछ ।
म चित्र बनाउँछु ।	म चित्र बनउन्छु ।
राम कथा पढ्छे ।	राम काहानी पड्छे ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तर्वार्ता २०७८)

माथिको तालिकाको आधारमा नेपाली भाषामा करण वाक्यको धातुमा छे, छु, छ लागेको छ भने डोटेली भाषाको वाक्यमा नीछ, उन्छु, डछ लागेको पाइन्छ ।

तालीका १६

नेपाली भाषा र डोटेली भाषामा अकरण व्यवस्था

नेपाली भाषा	डोटेली भाषा
मसँग पानी छैन ।	मसित पानी नै छी ।
गीता मन लगाएर पढ्दिन ।	गीता पड्डाखी मन नै लौनी ।
हरिलाई चित्र बनाउन आउदैन् ।	हरीकन चित्र बनौन नै अउनु ।
छोरी भनेको मान्दैन् ।	चेली भनेगोइ नै मान्नी ।

(स्रोत : सूचकसँग लिईएको अन्तर्वार्ता २०७८)

माथिका तालिकामा नेपाली भाषामा अकरण बनाउँदा 'न' थपेर अकरण बनाइन्छ । भने डोटेली भाषामा 'नै' छी लगाएर अकरण बनाइन्छ । नेपाली भाषामा अकरण बनाउँदा क्रियापदको अगाडि पछाडि 'न' थपेर अकरण बनाइन्छ भने डोटेली भाषामा पनि क्रियापदको अगाडि,पछाडि 'नै' लगाएर अकरण वाक्य बनाइन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा डोटेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन विश्लेषण गर्नका लागि विभिन्न विद्वानहरूका कृतिगत र अनुसन्धानगत सिद्धान्तहरूलाई साभार गरिएको थियो । उक्त सिद्धान्तहरूका आधारमा डोटेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्दा कतिपय कोटिको अध्ययनमा दुवैभाषाका क्रियापदमा समानता पाइयो भने कतिपय क्रियापदहरूमा परिवर्तन भएको पाइयो । मातृभाषी डोटेली भएका वक्ताहरूलाई नेपाली भाषा उच्चारण र लेखाइमा समस्या हुने देखिए पनि यस्ता किसिमका अध्ययन व्यवस्थाका कारण सुधारमा थप टेवा पुग्ने अपेक्षा रहेको छ ।

निष्कर्ष

डोटेली र नेपाली दुई भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनमा लिङ्गका आधारमा दुवैमा समान किसिमका लिङ्ग भेद भए अनुसार क्रियापदमा पनि भेद भएको स्पष्ट छ । नेपाली भाषामा बहुवचन बनाउँदा 'हरू' थपिन्छ भने डोटेली भाषामा 'मौं' थपेर बहुवचन बनाइन्छ । नेपाली भाषामा एकवचन केटो, छोरो, छोरी छन् भने डोटेली भाषामा नान्को, चेलो, चेली बनाइन्छ । नेपाली भाषाका वाक्य गठनमा पुरुषका आधारमा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग देखिन्छ भने डोटेली भाषाको वाक्य गठनमा पनि कर्ता अनुसार नै क्रियापद परिवर्तन भएको पाइन्छ । आदरको आधारमा कर्ता अनुसार क्रियापद परिवर्तन भएको छ र डोटेलीमा कर्ता, कर्म र क्रियापदमा परिवर्तन भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा कालको धातुमा प्रत्यय जोडिएको छ भने डोटेली भाषामा पनि प्रत्यय जोडिएर प्रत्ययमा भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा पक्षको धातुमा प्रत्यय जोडिएको छ भने डोटेली भाषामा पनि प्रत्यय जोडिएर प्रत्ययमा भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा भावको धातुमा प्रत्यय जोडिएको छ भने डोटेली भाषामा पनि प्रत्यय जोडिएर प्रत्ययमा भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषाको वाच्यमा कर्तामा द्वारा र डोटेली भाषाको वाच्यमा टी र नेपाली भाषाको कर्तामा आफू र डोटेली भाषाको कर्तामा अफू बनाइ अकर्मक क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । करण वाक्यको आधारमा नेपालीमा रहेको क्रियापद डोटेलीमा परिवर्तन भएको छ भने , नेपाली भाषामा अकरण बनाउँदा 'न' थपेर अकरण बनाइन्छ भने डोटेली भाषामा 'नै' लगाएर अकरण बनाइन्छ । डोटेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्दा डोटेली मातृभाषी वक्ताले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा पहिलो भाषाका प्रभाव र बानीले गर्दा नेपाली भाषामा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना देखिएको छ ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७१), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७५), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७९), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०६९), *नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८*, काठमाडौं : नेपाल सरकार ।
- गौरीगंगा नगर पालिका, चौमाला माघी कैलाली निवास वर्ष ५८ को दुर्गा देवी सिंह लिङ्ग : स्त्री, मिति २०७८ चैत्र २४ गते गरिएको अर्न्तवार्ता ।
- धनगढी उपमहानगरपालिका, शिवपुर कैलाली निवास वर्ष ५५ को महेन्द्र बम लिङ्ग : पुरुष, मिति २०७८ चैत्र २५ गते गरिएको अर्न्तवार्ता ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०५५), (सम्पा.) *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, (सा.सं), काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५६), *नेपाली वाक्य व्याकरण*, (दोस्रो संस्करण) काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- पौडेल, राजेन्द्रप्रसाद र भट्टराई रमेश (२०७७), *नेपालको भाषानीति र योजना आधार*, काठमाडौं : इन्टेलेक्चुअल्ज् बुक प्यालेस ।
- बन्धु, चुडामणि (२०७३), *भाषाविज्ञान*, (नवौं संस्करण) ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, डी.पी. (२०६०), *नेपाली व्याकरण कोटिहरू*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भुसाल, केशव (२०७१), *भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : पाठशाला पब्लिकेसन ।
- भुसाल, केशव (२०७०), *सामान्य भाषाविज्ञान*, काठमाडौं: पाठशाला पब्लिकेसन ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६९), *सामान्य भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लम्साल, रामचन्द्र (२०७४), *नेपाली भाषा र व्याकरण*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१), *प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।